

NYELVI MAGYARÁZATOK

Tulajdonságot jelentő szók

— IV. osztály. —

Előkészület.

Ne nyelvtant tanítsunk, hanem nyelvet, a nyelv használatát, a helyes és ügyes beszédet s ezzel az ügyes fogalmazást. Mellőzünk minden szabályt és elvont meghatározást, bár azért bizonyos nyelvi szabályszerűségeket felismerni mégis szükségesnek látszik, hogy elérjünk tanításunk folyamán a gyermekekkel.

Mivel a nyelvi magyarázatnak a szemléletéből, tapasztalati esetből kell kiindulnia, beszéltetjük a gyermeket, s a gyakorlati szükségesség készítet arra, hogy a tulajdonságot kifejező szókat felismerjük, alkalmazzuk, hasonló szavakat keresünk hozzájuk.

Mikor a tulajdonságot jelentő szavak tanítására kerül a sor, a tanulók ismerik már a tárgyi és határozói bővítő részeket, tehát tudják, mit jelent bővíteni a mondatot. Most azt akarom elérni, hogy a tanulók érezzék meg azt, hogy beszédünk sokszor csak akkor lesz világos és érthető, ha a tárgyon és határozón kívül még a dolog tulajdonságát is kifejezzük, mert enélkül homályos, értelmetlen volna beszédünk. Az új ismeret nyújtásánál a gyermeki beszédből indulunk ki. A gyermekek házi feladatából, vagy beszédéből kiválasztunk olyan mondatokat, amelyek világosan mutatják, hogy szükségünk van még egy bővítő részre. Már a mondatok tartalmának tárgyalásánál észrevétem, hogy az új bővítőrész személyeknek, vagy tárgyaknak tulajdonságát fejezi ki. Azután rátérünk a tulajdonságot jelentő szavak kérdésére: milyen? minő? Majd rámutatok arra is, hogy a tulajdonságot jelentő szó mely mondatrészt határoz meg közelebből, vagyis melyik mondatrész tulajdonságának jelölője. Még tovább felhívom figyelmüket arra, mikor áll a tulajdonságot jelentő szó a szavak előtt, mikor azok után. Itt azután felhívom a figyelmüket arra, hogy ha a tulajdonságot jelentő szó a mondatrész után áll, a két szó közé vesszőt teszünk. (Értelmező jelző.) Észrevétem a helyesírási és hangsúlybeli különbséget is a két szó között. (A mondás szó helyett tudatosan használok „mondat” szót, mivel előbbi cselekvést fejez ki, míg ez utóbbi elvont dolgot s ez a helyes.)

Vázlat.

I. *Előkészítés.* a) Kapcsoló ismétlés. Egyszerű mondat. Tárgy-
gyal és határozókkal bővített mondatok.

b) Célkitűzés. Beszéljünk ma azon szavakról, amelyek tulaj-
donságot fejeznek ki!

II. *Tárgyalás.* a) Példamondatok felírása.

b) A felírt mondatok megértetése.

- c) A példamondatok tartalmi tárgyalása.
- d) A mondat a tulajdonság kifejezése nélkül nem volna teljesen érthető.
- e) A tulajdonságot jelentő szavak kérdései.
- f) A mondatrészek tulajdonságot jelentő szavai (jelzői.)
- g) A mondat bővítőrészei. (Kapcsolás a tanultakhoz.)

III. *Begyakorlás.* a) Összefoglalás. A tulajdonságot jelentő szavak.

- b) A már tárgyalt olvasmányokból a tulajdonságot jelentő szavak kikeresése.
- c) Alkalmazás. Írásbeli feladat megbeszélése.

Tanítás.

I. a) Ki tudja megmondani, hogyan közöljük mással gondolatainkat? Csak élőszóval tudjuk? Még mivel? De olykor még az írás és élőszón kívül is közölhetjük mással gondolatunkat? Ki tudja, hogyan? (Kézjellel, intéssel, mozdulattal.) Mit csináltál reggel? Mit láttál az utcán? Miket mondtál? Minden kimondott gondolat micsoda? Milyen betűvel kezdjük a mondatot? Legtöbbször mit teszünk a végére? Mikor jöttél az iskolába? Melyik ebben a mondatban az állító szó? Ki az, akiről állítottunk valamit? Milyen szó van még a mondatban? Hát az milyen része a mondatnak? Mit jelölt meg? (Az időt. Időhatározó.) Mit hoztál magaddal? Melyik e mondatban az állító rész? Kiről állítottál valamit? Milyen rész van még a mondatban, amit nem neveztünk meg? Milyen mondatrész ez a szó? (Tárgy.) De tudjuk-e már azt is, hogy milyen könyvet hoztál az iskolába? Hogyan tudnánk meg pontosan?

b) Beszéljünk ma a mondat azon részéről, amely a tárgyak, személyek tulajdonságát jelöli.

II. Kit láttatok ma itt, az iskola előtt? (Egy szegény öreg embert.) Irjuk a táblára, ti a füzetbe! A táblára írom, — a tanulók füzetükbe —, kérdések alapján a következő mondatokat:

Egy szegény ember állt az iskola előtt.

A jó gyermekeknek hoz a Jézuska karácsonyfát.

A sáros uton elakad a szekér.

A sárguló levelek lehullottak már.

b) Meggyőződünk róla, hogy a gyermekek értik-e a felírt mondatokat.

c) Olvasd az első mondatot! Miért állt az iskola előtt az a szegény ember? Vajjon akkor is ott állott volna, ha nem volna szegény? Milyen ember volt tehát az, aki az iskola előtt állott reggel? Honnan tudod, hogy milyen volt? Ha nem mondtad volna azt, hogy szegény, tudnánk-e, miért állt ott? Melyik szó jelezte azt, hogy az az ember milyen volt? Ezt a szót aláhuzom! (A tanulók is.)

Olvasd el most a második mondatot! (A jó gyermekeknek hoz

a Jézuska karácsonyfát.) Kinek hoz a Jézuska karácsonyfát? Minden gyermeknek? A rossznak is? Melyik szó jelezte azt, hogy *milyen* gyermekeknek hoz a Jézuska karácsonyfát? Ez a szó is mire mutatott rá? Kinek a *tulajdonságát* jelezte? Ezt a szót is húzzuk alá.

Olvassuk el a harmadik mondatot! (A sáros uton elakad a szekér.) Kérdezzetek erre a mondatra? Mit csinál a sáros uton a szekér? Milyen szó ez: elakad? Kérdezz az alanyra? Mi akad el? Hol akad el a szekér? Milyen mondatrész ez: az uton? Dehát minden uton elakad a szekér? Mivel kérdezel az ut tulajdonságára? Melyik szó felel rá? Ezt a szót is húzzuk alá!

Még egy mondat van a táblán, olvasd el! (A sárguló levelek lehullottak már.) Ki tudná ezt a mondatot elemezni? Melyik szóra kérdezzünk először? (Az állítóra.) Miért? Van-e olyan mondat, amelyben nincsen állítás? Mondat az olyan, amelyben nem állítunk semmit? Melyik a mondat legfontosabb része? Az alany is mindig benne van a mondatban? Miért nincs? Hogyan mondjuk az olyan mondatot, amelyben az alany hiányzik. (Kihagyásos, vagy hiányos mondat. Melyik szó *jelzi* (tudatosan használom ezt a szót) azt, hogy milyen levelek hullottak már le? Ezt a szót is aláhúzzuk, miért? A levélnek milyét fejezi ki? (Tulajdonságát.)

d) Olvasd csak el még egyszer az első mondatot, de az aláhúzott szót ne mondd ki! (Egy ember állt az iskola előtt.) Most is tudjuk, hogy az az ember szegény volt? Mit kérdezzünk tehát? Érthető-e a mondat a *szegény* szó nélkül teljesen? Olvasd el a második mondatot, ezt is az aláhúzott szó nélkül! (A gyermekeknek hoz a Jézuska karácsonyfát.) Na, ha ez így volna, akkor még a rossz gyermek is örülne a karácsonynak? Miért? Valóban, a rossz gyermek is megérdemli a Jézuska ajándékát? Ha nem mondjuk ki azt a szót, hogy *jó*, akkor is érthető teljesen a mondat? Érthető, igen, de nem azt értjük rajta, amit mondani akartunk, tehát nem teljesen érthető mégsem! Olvasd el a harmadik mondatot úgy, ahogy az előbbieket. (Az uton elakad a szekér.) Na, nagyon rossz szekér lehet az, vagy az ökrök girhesek, ha akár milyen jó uton elakadnak a szekérrel! Milyen uton akad el a szekér? Tehát mit szükséges, hogy mondjunk? Azt a szót: *sáros*. Ez a mondat is milyen a tulajdonságot jelző szó nélkül? Olvasd el az utolsó mondatot! (A levelek lehullottak már.) Ez talán még a legjobban megérthető magában is, így ahogy mondtuk, de azért mégsem pontosan fejezzük ki magunkat, mert nézzétek csak! Itt az ablakunk előtt áll egy akácfa! Minden levél lehullott már róla? Nézzetek a földre! Csak milyen levelet láttok alatta? (Sárgát.) Akkor hát ebbe a mondatba is bele kell tennünk azt a szót, amely mit jelez? (A tulajdonságot.)

e) Olvassuk le most azokat a szavakat, amelyeket aláhúztunk a mondatokban!

szegény, *milyen?* (minő?)
 jó, *milyen?*
 sáros, *milyen?*
 sárguló, *milyen?*

Hogyan kérdezel az elsőre? Irjuk mellé a kérdő szavát! És a másodikra? A harmadikra? Negyedikre? Akkor tehát a tulajdonságot jelző szóra hogyan kérdezzünk? *Milyen?* Olykor így is: *minő?* Hogyan? Milyen szavakra kérdezzünk így: milyen? minő? (A tulajdonságot jelző szavakra.) Ki tudna valamit mondani, — de mondatban! — amiben tulajdonságot jelző szó is van? A tanulók példamondatait megtárgyaljuk.

f) Most már ismerjük azokat a szavakat is, amelyek a személyek, vagy dolgok tulajdonságait jelzik. Melyik mondatban jeleztük személy tulajdonságát? (Az első és másodikban.) Melyikben jeleztük a tárgyak, dolgok tulajdonságát? (A harmadik és negyedikben.) Akkor tehát mit mondhatunk, mit fejeznek ki a tulajdonságot jelző szavak? A tulajdonságot jelző szavakat röviden úgy nevezzük: *jelző*. Hogyan?

g) Milyen mondatrészeket tanultunk eddig? (Az állítmányon és alanyon kívül tárgyat, határozókat és jelzőt.) Melyek a fő mondatrészek? (Állítmány és alany.) Mit csinálnak a többi mondatrészek? Ezek értelmét bővítik? Miért kell ezek értelmét kibővíteni? (Hogy jobban érthetők legyenek.) Hát nem elég az, ha azt mondom pl. Itt volt. Kiváncsiak vagytok: ki? Másra nem? De arra is: mikor, miért stb. A bővítőrészek tehát a mondat főrészeit bővítik ki. Melyek tehát a bővítőrészek? (A tárgy, határozók és a jelző.)

Melyik a mondat legfontosabb része? Hogyan kérdezzünk az állítmányra? (Mit csinál? mit cselekszik? mit állítunk?) Melyik mondatrész a legfontosabb az állítmány után? Hogyan kérdezzünk az alanyra? (Ki? mi? kik? mik?) Melyek a bővítő részek? Miért bővítő részek ezek? (A két főmondatrész értelmét bővítik.) Hogyan kérdezzünk a tárgyra? (Kit? mit? kiket? miket?) A határozókra? (Hol? hová? mikor? hogyan? stb.) És a jelzőkre? (Milyen? minő?)

III. a) Összefoglalás. A tulajdonságot jelző szavak. Milyen szavakról beszéltünk ma? Milyen kérdésre felelnek? Milyét jelzik a személyeknek, vagy tárgyaknak? Hogyan nevezzük ezért őket?

b) Ismert olvasmányból válogassanak ki olyan szavakat, amelyek tulajdonságot jeleznek.

c) Egyszerű mondatokat bővítsenek ki jelzővel. (Példamondatok az olvasókönyvben jelölünk ki.)

Egyes „mindenáron-ujítók” tulzása, hogy mindent megváltoztatnak, ami régi. Így mondat helyett *mondás-t* használnak s a viláért sem merik azt mondani *alany*, *állítmány*, tárgy stb. Ez teljesen indokolatlan, hiszen a tanulók egyrésze tovább tanul s más iskolában ezeket az elnevezéseket hallja. És ha nem tanul tovább? — Hát annak sem fog ártani, ha a régi és helyes nevükön ismeri a nyelvtani fogalmakat.

(V. L.)